

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 338.432(477)

О. В. ШУБРАВСЬКА,
*професор, доктор економічних наук,
завідділом форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі*

*ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
(Київ)*

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО УКРАЇНИ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ *

Здійснено аналітичну оцінку основних сучасних проблем і перспектив розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні. Виокремлено інвестиційні пріоритети у сільському господарстві та суміжних з ним виробництвах агропромислового комплексу. Окреслено попередні підсумки й ризики виконання Україною Угоди з ЄС для аграрного сектору її економіки.

Ключові слова: сільськогосподарське виробництво, АПК, інвестиційні пріоритети, зовнішня торгівля агропродовольчою продукцією, Угода з ЄС.

O. V. SHUBRAVS'KA,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Department of Management Forms and Methods in the Agrifood Complex*

*Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

UKRAINE'S AGRICULTURAL PRODUCTION: NEW POSSIBILITIES AND CHALLENGES OF DEVELOPMENT

The analytical estimation of the main modern problems and perspectives of the development of the agricultural production in Ukraine is carried out. The investment priorities in agriculture and adjacent productions of the agriindustrial complex (AIC) are separated. The preliminary results and risks for the agrarian sector of Ukraine's economy from the implementation of the Ukraine – EC Agreement are outlined.

Keywords: agricultural production, AIC, investment priorities, external trade in agrifood products, Agreement with EC.

Сільське господарство України вже котрий рік поспіль демонструє завидні успіхи, особливо помітні на фоні нинішньої складної загальноекономічної ситуації. У 2013 р. індекс обсягу сільськогосподарського виробництва становив 113,3%, а за 2014 р. – 102,8% (у тому числі у сільськогосподарських підприємствах – 104,1% і в господарствах населення – 101,2%). Це підтверджує тенденцію до стабільного

Шубравська Олена Василівна (Shubravs'ka Olena Vasylivna) – e-mail: agroprodov@ukr.net.

* Дослідження виконано за підтримки НАН України у рамках відомчої теми "Ресурсні можливості розвитку аграрного сектора економіки України" (номер державної реєстрації 0114U001638).

нарощування галуззю обсягів випуску, що склалася в останні роки. Так, у 2001–2005 рр. індекс виробництва валової продукції сільського господарства в Україні був на рівні 1,95%, у 2006–2010 рр. – 2,4% [1], у середньому за 2011–2014 рр. – 7,5%. В основному такі високі показники забезпечувалися за рахунок збільшення виробництва рослинницької продукції (переважно у зв'язку зі зростанням урожайності сільськогосподарських культур). Тим часом певні успіхи мало й тваринництво: у 2011–2013 рр. середньорічний темп приросту там досягав 3,3%. Усе це дозволяє очікувати на збереження у середньостроковій перспективі (2016–2020 рр.) значних (до 4–5% річних) темпів зростання виробництва аграрної продукції (за умови його достатнього фінансування), що, безперечно, посприє зміцненню і так достатньо вагомим позицій галузі у сфері забезпечення макроекономічної стабілізації.

Зберігається і важлива роль агропродовольчого виробництва у поліпшенні стану платіжного балансу країни. В останні роки експорт вітчизняної сільськогосподарської та продовольчої продукції забезпечує понад п'яту частину всіх зовнішньоторговельних надходжень держави (у середньому за 2009–2012 рр. – 22%, у 2013 р. – 27%, а у 2014 р. – 31% *) і стабільно перевищує відповідний імпорт, обсяги якого є більш як удвічі нижчими, що, у свою чергу, формує істотне додатне сальдо зовнішньоторговельного балансу агропродовольчої продукції (у середньому за 2012–2014 рр. – 10 млрд. дол.).

Досягнення вітчизняної агропродовольчої галузі є настільки вражаючими, що в останні роки дедалі частіше можна почути оптимістичні прогнози щодо вирощування у достатньо близькому майбутньому грандіозних (100–120 млн. т) урожаїв зернових **, а також анонсування необхідності перетворення сільського господарства на “локомотив” (“драйвер” і т. ін.) економічного зростання країни. Коли відомі зернотрейдери озвучують такі райдужні, насамперед, для себе перспективи щорічного виробництва зерна в Україні, це достатньо зрозуміло. Проте на рівні державних управлінських структур більш прийнятним, на нашу думку, було б не просто розраховувати валовий збір зерна множенням площі вітчизняних орних земель на урожайність зернових у Франції, а в першу чергу спробувати оцінити реальну *** здатність галузі досягти таких показників, беручи до уваги необхідність забезпечення структурної збалансованості виробництва, дотримання його природно-ресурсних обмежень, послаблення впливу негативних наслідків сучасних кліматичних змін, раціонального насичення внутрішнього ринку і здійснення ефективного експорту.

Але все це – тема окремого дослідження. Тепер же спробуємо лише підтвердити: стійких економічних успіхів держави досягають, насамперед, не в результаті інтенсифікації їх агровиробництв; якими б високими темпами не розвивалося сільське господарство, саме по собі це не здатне істотно прискорити загальнонаціональне економічне зростання; позитивно ж вплинути на таке зростання аграрна галузь може тільки в тісній взаємодії з рядом суміжних виробництв агропромислового комплексу. При цьому зневажання в агрогосподарюванні принципів сталого

* Економічна статистика / Зовнішньоекономічна діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

** Необхідно привлекать инвесторов в АПК Украины, несмотря на риски. – Павленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/ru/news/1039622>; Украина должна ежегодно производить 120 млн. т зерна – мнение [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ubr.ua/market/agricultural-market/ukraina-doljna-ejegendno-proizvodit-120-mln-t-zerna-mnenie-286254>.

*** Обгрунтовану економічною, екологічною і соціальною доцільністю.

розвитку, яким би економічно привабливим воно не вбачалось у короткостроковому періоді, невідворотно зумовить занепад галузі вже у не такому й віддаленому майбутньому. Перспектива усвідомлення цієї тези широкими верствами вітчизняних аграріїв і управлінців бачиться достатньо оптимістичною (у тому числі в контексті виконання Україною Угоди з ЄС *, попередні підсумки та основні ризики дотримання якої для аграрного сектору також наводяться нижче).

В усіх країнах світу сільськогосподарське виробництво перебуває у зоні особливої уваги з боку урядових структур і суспільства в першу чергу як головний продуцент продовольства. Разом з тим, на нашу думку, сподівання на аграрний сектор як на галузь, здатну вивести національну економіку на вищий рівень розвитку, є недостатньо виправданим. Так, сільськогосподарське виробництво, з огляду на специфіку своєї продукції, здатне у кризові періоди справляти стабілізуючий вплив на економічний розвиток країни і почасти пом'якшувати тим самим негативні прояви кризи (до речі, це певною мірою притаманне і для ряду інших галузей, продукція яких має стабільний внутрішній споживчий попит). Втім, потужне й ефективне сільськогосподарське виробництво слугує не першопричиною, а одним з результатів високого рівня національного загальноекономічного розвитку.

Підтверджують це, зокрема, і статистичні дані провідних міжнародних організацій, згідно з якими добробут населення (у тому числі і його продовольче забезпечення) не перебуває у прямій залежності від рівня і темпів національного сільськогосподарського виробництва (табл.). Більше того, цілком очевидно, що, чим багатшою є країна, тим меншою є частка сільського господарства в її ВВП, а високий індекс сільськогосподарського виробництва не гарантує адекватну доступність продовольства. Довгострокова успішність аграрного сектору визначається, насамперед, інноваційністю усієї економіки, її здатністю забезпечити сільськогосподарське виробництво новітніми (у тому числі адаптованими до змін у навколишньому природному середовищі) технологіями і відповідними матеріально-технічними засобами, створюючи при цьому умови для економії ресурсів, зниження собівартості сільськогосподарської продукції, підвищення її якості та конкурентоспроможності.

Поза сумнівами, Україна — це держава з високим рівнем аграрного багатства. І хоча за роки переходу на ринкові засади його було значною мірою розтрачено (протягом 1990—2012 рр. його загальне скорочення оцінено у 32%) **, все ж — завдяки, насамперед, земельному ресурсному потенціалу, відносній привабливості галузі для великого капіталу, а також (далеко не в останню чергу) менталітету сільських трудівників, — як бачимо, того рівня ресурсного забезпечення, який зберігся, поки що достатньо для досягнення наведених вище вагомих темпів розвитку сільськогосподарського виробництва. Це дає Україні можливість підтримувати прийнятний за міжнародними мірками рівень національної продовольчої безпеки і стабільно входить до групи основних експортерів, зокрема, соняшникової олії, кукурудзи, ячменю, ріпаку, насіння соняшнику, пшениці. У 2011 р. частка України у світовій торгівлі агропродовольчою продукцією становила 0,69% (у тому числі в експорті — 0,97%) ***. У 2013/14 МР Україна вийшла на 2-ге місце в рейтингу світових експортерів зерна, а до 2023 р., згідно з оцінками експертів Продовольчої та сільськогос-

* Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535.

** Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки. — К. : Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2014. — С. 48—72.

*** Agriculture Products, Total Export, Import [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://faostat3.fao.org/compare/E>.

подарської організації ООН (ФАО), вона може розраховувати на 5% світового ринку пшениці та на 12% – фуражного зерна *.

Порівняльні характеристики рівнів економічного розвитку і продовольчого забезпечення країн світу *

Країни	Показники					частка витрат на продовольство у сукупних споживчих витратах у 2013 р. (%)
	ВВП на 1 особу у 2011 р. (ПКС, постійні ціни) (дол.)	ВДВ сільського господарства у 2012 р. (% ВВП)	індекс продовольчого виробництва у 2012 р. (2004–2006=100%)	продовольча достатність (%)**		
				1992 р.	2014 р.	
Україна...	8295	9,0	118,5	140	129	38,6
Канада.....	41333	2,0	106,4	123	146	9,5
Франція...	36264	2,0	100,1	141	141	13,8
Польща...	21748	4,0	108,1	136	139	17,7
Беларусь..	16603	10,0	124,1	128	130	37,3
РФ.....	22571	4,0	113,5	120	136	30,5

* За даними Світового банку, ФАО та Міністерства сільського господарства США : Agriculture and Rural Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator>; FAOSTAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://faostat3.fao.org/home/E>; Expenditures on food and alcoholic beverages that were consumed at home by selected countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ers.usda.gov/data-products/food-expenditures.aspx>.

** Показник адекватності продовольчого забезпечення (Average dietary supply adequacy), який характеризує відповідність продовольчого забезпечення нормативному рівню : New approaches to the measurement of food security [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/documents/afcas23/Presentations/AFCAS_9d_New_approaches_to_the_measurement_of_food_security.pdf.

Тим часом, незважаючи на відчутні успіхи українських експортерів на світовому продовольчому ринку і достатньо оптимістичні прогнози подальшого розвитку зовнішньої торгівлі вітчизняною сільськогосподарською і продовольчою продукцією, ситуація в агропродовольчому комплексі України є дуже далекою від сприятливої. Вітчизняне сільськогосподарське виробництво характеризується відносно невисокою ефективністю, низькими врожайністю і продуктивністю, а експорт – переважно сировинною спрямованістю. Стрімко скорочується природноресурсний потенціал агропродовольчого розвитку.

За даними ФАО, порівняно з Францією ефективність використання землі у сільському господарстві України є майже вчетверо, а продуктивність праці – майже вдесятеро нижчою. Від Беларусі наше відставання становить, відповідно, 1,2 і 1,5 рази. Наприклад, у Канаді (одній з економічно розвинутих країн, яка має природно-кліматичні умови, найбільш подібні до вітчизняних) продуктивність корів є більш як удвічі вищою, ніж в Україні, тоді як урожайність зернових тут є практично ідентичною українському показнику. У Франції ж, Нідерландах і ряді інших найрозвинутіших держав ЄС урожайність зернових дійсно перевищує вітчизняну (іноді майже удвічі), проте досягається це не тільки за рахунок використання там інноваційних агротехнологій, але й значною мірою – як результат вологішого і помірнішого клімату (і відповідно, кращих умов для вирощування багатьох сільськогосподарських культур) у зазначених країнах.

* Украина к 2023 г. может рассчитывать на 5% мирового рынка пшеницы – ФАО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/ukraina_k_2023_g_mozhet_rasschityvat_na_5_mirovogo_rynka_pshenitsy_fao/?category=29779.

В Україні досить давно ведуться розмови про необхідність відновлення й розвитку систем зрошення, що, як очікується, дозволить істотно підвищити урожайність і валові збори сільськогосподарських культур. Зокрема, за інформацією Мінагропроду України, за рахунок зрошення ефективність використання земель передбачається збільшити удвічі. Жодною мірою не заперечуючи можливостей зрошеного землеробства у збільшенні врожаїв, зазначимо, що Україна є однією з найбільш вододефіцитних країн Європи, а тому у нас масове використання зрошеного сільськогосподарського виробництва (нехай навіть лише у вологонедостатніх регіонах) навряд чи є доцільним. Необхідно здійснити ретельний відбір видів агропродукції, найефективніших технологій їх вирощування і зрошення для мінімізації витрат води і максимізації ефекту від поливу. В цілому ж, беручи до уваги зміни клімату, що спостерігаються останнім часом і провокують, зокрема, відчутне скорочення в Україні обсягів водних ресурсів, доцільно зосередитися на масовому впровадженні посухостійких сортів сільськогосподарських рослин, а від вирощування деяких, особливо вологолюбних культур — можливо, й зовсім відмовитися (насамперед, у Південно-Східних регіонах країни). Показовим у цьому зв'язку є приклад Саудівської Аравії, яка ще з 2008 р. цілеспрямовано скорочує виробництво пшениці, а з 2016 р. планує повністю її імпортувати як культуру, що потребує надто багато вологи.

Для нашої держави такий підхід особливо актуалізується і з огляду на наявність тривалих комплексних проблем у сфері використання земельних ресурсів агровиробництва. Так, в Україні мають місце одні з найвищих у світі показники сільськогосподарської освоєності території (72%) і розораності сільськогосподарських угідь (54%). При цьому землекористування визнано екологічно нестійким, спостерігається усталена тенденція до погіршення якісного стану ґрунтів (зокрема, до їх підкислення, засолення, деструктуризації, скорочення в них запасів гумусу і вмісту поживних речовин) *. Результати агрохімічної паспортизації сільськогосподарських земель протягом 1986–2010 рр. засвідчили зменшення у ґрунтах вмісту гумусу (на 0,22%), а також наявність щорічного від'ємного сальдо балансу всіх елементів живлення. Дегуміфікацією (втратою гумусу й поживних речовин) уражено 43% загальної площі ґрунтів в Україні, переущільненням — близько 39%, приблизно третина її орних земель перебуває під загрозою водної та вітрової ерозій, що спричиняє щорічні втрати майже 740 млн. т родючого ґрунту. У цілому ж площа малопродуктивних і сильнодеградованих земель, які потребують консервації, становить в Україні понад 1 млн. га, тобто більш як 2% загальної площі сільськогосподарських угідь.

Це в тому числі підтверджує спірність наведеної нами тези про необхідність подальшого поглиблення зернової спеціалізації вітчизняного рослинництва, оскільки найбільшою мірою процеси деградації земельних ресурсів властиві регіонам з найвищим рівнем виробництва саме зернових і олійних культур. За оцінками ФАО і Світового банку, виробництво в Україні 1 т зерна призводить до ерозії 10 т ґрунту, щорічні втрати якого становлять при цьому понад 50 млн. т. Це також означає, що третина кожного долара, створеного у сільському господарстві, втрачається внаслідок ґрунтової ерозії **.

Щодо вітчизняного агропродовольчого експорту, то в його структурі, як правило, надмірно велику (понад половину) частку займає продукція, яка не пройшла

* Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2012 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/index.php/dopovidi>.

** Soil Fertility to Increase Climate Resilience in Ukraine [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/12/05/ukraine-soil>.

поглиблену переробку, що, у свою чергу, провокує посилення ризиків українських сільськогосподарських виробників та експортерів через вищу цінову волатильність та її непередбачуваність на відповідних ринках порівняно з більш монополізованими ринками готової харчової продукції.

Усе це свідчить як про недостатню ефективність виробництва, так і про наявність потенціалу її підвищення в аграрному секторі національної економіки. Здійснення конкретних заходів щодо поліпшення стану галузі прийнято співвідносити з необхідними для цього фінансовими ресурсами. Наявність останніх – одвічна проблема вітчизняного сільського господарства, яка загострюється у кризові періоди, але не вирішується і за відносно благополучних часів. Основні причини цієї ситуації достатньо давно і добре відомі: далекий від сприятливого загальний інвестиційний клімат країни; ціновий диспаритет у відношенні до сільськогосподарських виробників; упередженість у наданні їм державної підтримки; нерозвинутість інфраструктури збуту аграрної продукції; обмежені фінансові можливості держави і суб'єктів господарювання; тощо. І це – на доповнення до таких, на наш погляд, не менш важливих проблем, як відсутність чіткості, структурованості, комплексного характеру, послідовності в реалізації цілей розвитку галузі, їх обґрунтованості з урахуванням сучасних тенденцій у вітчизняному і світовому агро-виробництвах, тобто всього того, що повинне формуватись аграрною політикою держави.

Навіть фінансово забезпечені країни, які можуть дозволити собі колосальні (особливо за українськими мірками) вливання у національні аграрні сектори, не здійснюють це безсистемно, без урахування стратегічних пріоритетів і необхідності вирішувати поточні завдання сільськогосподарського розвитку. В сучасних умовах до таких завдань, у першу чергу, відносять послаблення негативного впливу цінової волатильності на світовому продовольчому ринку, стале використання природних ресурсів і розв'язання соціальних проблем у сільській місцевості. І все це – у контексті забезпечення продовольчої безпеки як ключової мети агропродовольчого розвитку.

Вітчизняне сільськогосподарське виробництво як активний учасник світової агропродовольчої системи не може не дотримуватися глобальних орієнтирів – тим більше, що всі вони, безперечно, є значущими і для України. Водночас у наших умовах ряд проблем набули особливого ступеня гостроти, що вимагає першочерговості дій щодо їх вирішення. Серед таких проблем – ресурсозбереження, можливість забезпечення якого безпосередньо визначається рівнем інноваційного розвитку країни та її аграрного сектору, а також стабілізація та підвищення доходів малих і середніх сільськогосподарських виробників, фінансовий стан яких є надзвичайно уразливим з огляду на відсутність доступу до кредитних ресурсів і на традиційно менший запас фінансової стійкості порівняно з великими агропідприємствами.

Поточна, вкрай складна, економічна ситуація у країні диктує необхідність здійснити точкову державну фінансову підтримку виробництв у найпріоритетніших сферах, стимулювати залучення інвесторів (у тому числі і зарубіжних) до сфери виробництва технічних та інших засобів шляхом надання їм певних пільг, спільного фінансування проектів, забезпечення розвитку інфраструктури тощо. Першочергові сфери вкладення інвестицій слід визначати як з міркувань безальтернативності вибору інноваційного (ресурсозберігаючого) шляху розвитку галузі та підтримки доходів малих і середніх виробників та їх об'єднань, так і беручи до

уваги те, що в умовах гострого дефіциту фінансових ресурсів і необхідності забезпечення їх якнайшвидшої віддачі пріоритетними стають збільшення валютної виручки при експорті виробленої продукції та економія валютних ресурсів при її виробництві. У цьому зв'язку максимальна ефективність інвестицій досягатиметься за умови реалізації комплексного підходу до їх використання, тобто вкладення коштів не тільки у сферу сільськогосподарського виробництва, але й у суміжні галузі АПК.

З огляду на таке бачення, першочерговими (антикризовими) інвестиційними пріоритетами мають стати:

- залучення іноземного капіталу до створення виробництв з випуску в Україні новітніх видів сільськогосподарської техніки та засобів захисту рослин, що дозволить знизити їх ціну і собівартість аграрної продукції, а також підвищити її конкурентоспроможність і зменшити відповідні валютні витрати;

- активізація розвитку інфраструктури аграрного ринку (у тому числі експортної) для забезпечення зростання доходів аграріїв від використання якнайсприятливішої ринкової кон'юнктури, для насичення внутрішнього продовольчого ринку й розвитку експорту;

- розвиток кооперативних інфраструктурних об'єктів та агропереробних підприємств з метою підтримки малих і середніх господарств;

- розширення потужностей переробки, насамперед, плодоовочевої продукції, що сприятиме зростанню виробництва й експорту продукції поглибленої переробки, збільшенню зайнятості, повнішому використанню регіональних продовольчих сировинних ресурсів;

- прискорення розвитку виробництв агропродовольчої продукції, частка імпорту якої у внутрішньому споживанні є невиправдано високою (фрукти, тепличні овочі), для економії валютних коштів і забезпечення потреб внутрішнього ринку;

- інтенсифікація процесу енергозбереження (у першу чергу, розвиток біоенергетики з використанням енергетичних сільськогосподарських культур) як необхідної передумови для здобуття енергонезалежності;

- розвиток ресурсозберігаючих систем землеробства і формування умов для істотного збільшення обсягів виробництва й експорту органічної продукції з метою дотримання принципів сталого розвитку галузі, збереження здоров'я населення і ресурсів навколишнього природного середовища, зростання валютних надходжень.

При цьому переважною формою використання інвестиційних ресурсів бачиться державно-приватне партнерство. Надання пільг приватним інвесторам має зумовлюватися необхідністю дотримання ними принципів сталого розвитку (насамперед, забезпеченням екологічності та ресурсоощадності виробництва на інноваційній основі) та супроводжуватися формуванням системи дійового контролю за її дотриманням на всіх стадіях процесу.

Поки що в Україні відсутні як повномасштабний запит з боку сільськогосподарських виробників на проривні агроінноваційні розробки, так і реальні економічні можливості його задоволення науковими підрозділами і промисловістю. Це означає, що, принаймні, у короткостроковій перспективі вітчизняні аграрії орієнтуватимуться переважно на імпортні інновації, доступність яких великою мірою визначається експортною затребуваністю сільськогосподарської продукції, виробленої у країні.

Як вказувалось, Україна є достатньо помітним учасником глобального продовольчого ринку, і насамперед – його експортного сегмента. Майже дві третини надходжень від вітчизняного агропродовольчого експорту формуються продукцією рослинництва та рослинними жирами, і в першу чергу – зерновими і соняшниковою олією. Протягом 2005–2013 рр. частка готових харчових продуктів коливалася між 20% і 30%, з тенденцією до зниження в останні роки внаслідок обмеження ввезення їх до країн Митного союзу, куди традиційно поставлялася переважна більшість такої продукції. У 2014 р. частка готової продукції теж майже вклалась у ці межі, незважаючи на практично повну заборону вітчизняного агропродовольчого експорту до Російської Федерації (у тому числі і як наслідок російського ембарго, у минулому році інтенсифікувалося нарощування поставок вітчизняної продукції, насамперед, до країн Азії, Північної Африки, а також ЄС).

У 2014 р. до Азійського регіону було вивезено 68% усього обсягу експортованої соняшникової олії, 93% ячменю, 39% пшениці та 26% кукурудзи. Особливі сподівання на подальше розширення поставок пов'язуються, зокрема, з містким ринком КНР, масштабне освоєння якого вітчизняними експортерами агропродовольчої продукції значною мірою зумовлено необхідністю виконання Україною підписаної наприкінці 2012 р. угоди з китайським Експортно-імпортним банком про отримання кредитних коштів під гарантії Української держави в обмін на поставки зерна і реалізацію китайською стороною ряду інфраструктурних проектів у вітчизняному АПК. Зокрема, на початковому етапі планувалися будівництво заводів з виробництва добрив і засобів захисту рослин, а також імпорт з Китаю сільськогосподарської техніки та інших матеріально-технічних ресурсів, тоді як у 2014 р. пріоритет було віддано спорудженню портового елеватора Державної продовольчо-зернової корпорації України (ДПЗКУ) в порту “Південний”.

У такому контексті цілком зрозумілим є стрімке нарощування в останні 2 роки українського рослинницького експорту до КНР. Особливо це стосується кукурудзи і ячменю, а також соняшникової олії. Якщо за 10 місяців 2013 р. до Китаю було вивезено 0,08 тис. т кукурудзи, то на кінець року – 111 тис. т, а за той самий період наступного року – вже 619,3 тис. т. У 2014 р. у загальних обсягах китайського імпорту кукурудзи поставки з України виявилися другими за величиною. У тому самому році до КНР уперше було експортовано український ячмінь (майже 180 тис. т). Постачати ж до Китаю інші зернові ДПЗКУ поки що не може через відсутність відповідних квот у китайського партнера. У 2013–2014 рр. експорт соняшникової олії до Китаю становив у середньому 11% загальних обсягів вивезення цієї продукції.

Примітно, що КНР, хоча й у незначних обсягах, імпортує з України і м'ясу продукцію (в першу чергу, їстівні субпродукти, а також м'ясо птиці та свинину). Оскільки, за світовими прогнозами, Китай у недалекому майбутньому змістить Росію з позицій основного імпортера свинини, то перспективи нарощування Україною її експорту є досить обнадійливими. Тим більше, що, за оцінками представників вітчизняного свинарського бізнесу, це виробництво є привабливим для китайських інвесторів з огляду на вищу його рентабельність в Україні порівняно з Китаєм. Наприкінці 2014 р. стало також відомо про наміри китайсько-української аграрної компанії “Фанда” збудувати у Чернігівській області комплекс з розведення великої рогатої худоби для виробництва м'ясо-молочної продукції*. Усе це дозво-

* Китайсько-українська компанія “Фанда” намерена реалізувати крупний аграрний інвестпроект в Чернігівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.proagro.com.ua/news/ukr/4088114.html>.

ляє припустити, що невдовзі Китай зможе стати вагомим імпортером вітчизняної не тільки рослинницької, але й тваринницької продукції, значною мірою компенсуючи втрати українських виробників у зв'язку із закриттям для них відповідних сегментів російського ринку.

Розширення Україною виробництва й експорту тваринницької продукції — один із сучасних пріоритетів вітчизняного агропродовольчого розвитку не тільки у зв'язку з наявністю кормової бази, з необхідністю досягнення відповідності обсягів внутрішнього споживання м'яса медичним нормам і забезпечення рослинництва органічними добривами, а сільського господарства і сільських жителів — додатковими енергетичними ресурсами, але й через динамічне нарощування відповідного світового попиту і цін. Останнє було вже досить давно озвучено міжнародними експертами * і тепер повністю підтверджується поточною кон'юнктурою світового ринку. Так, на фоні падіння у 2014 р. індексу продовольчих цін ФАО (як у цілому (на 3,7% порівняно з 2013 р.), так і в розрізі окремих видів продукції) єдиним товаром, на який ціни зросли (більш як на 8%), було м'ясо **.

Очевидно, що у найближчому майбутньому на вітчизняне тваринництво чекають дуже непрості часи: скорочується купівельна спроможність населення країни, зростають виробничі витрати, практично повністю відсутній доступ на традиційно основний зовнішній ринок збуту. Що ж до молочної продукції, то спостерігається достатньо стійка тенденція до зниження світових цін.

В умовах, які склалися, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної тваринницької продукції та підтримання попиту на неї є неможливими без зниження витрат і неухильного дотримання відповідних стандартів безпечності виробництва, чого можна досягти тільки на основі комплексного підходу до використання побічної продукції та відходів, застосування інноваційних технологій і впровадження міжнародних систем управління якістю. Це забезпечить виробників від різкого падіння внутрішнього попиту на їх продукцію (особливо на м'ясу), а також дозволить їм освоювати ринки багатьох країн (насамперед, тих, які розвиваються).

Поки що в Україні окреслені негативи у тваринницькій галузі проявилися не дуже відчутно: при зменшенні (за попередніми даними) у 2014 р. споживання м'яса на 1 особу на 2%, його виробництво зросло на 4,3%, а молока — на 0,4%, хоча при цьому мало місце скорочення поголів'я усіх видів тварин (особливо помітне щодо великої рогатої худоби). Проте в умовах нинішнього падіння реальних доходів населення країни, на нашу думку, невідворотним є подальше зниження попиту на найбільш дорогі види продовольства, якими є м'ясо і молочна продукція. Беручи до уваги, що такі виробництва (крім виробництва курятини й окремих видів молочної продукції) орієнтовано переважно на внутрішній ринок, а також, з огляду на наявність обмежень на вивезення до РФ і недостатню налагодженість поставок до інших країн, можна очікувати на загострення проблеми зі збутом цієї продукції, що, у свою чергу, негативно позначиться на розвитку галузі в цілому.

За попередніми оцінками, у 2014 р. споживання молока в Україні зросло неістотно. Проте дуже помітно скоротився експорт молокопродуктів. При цьому варто підкреслити позитивну тенденцію до диверсифікації каналів збуту і видів продукції.

* Agricultural Baseline Projections: Global Agricultural Trade, 2009–2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ers.usda.gov/briefing/Baseline/present2009.htm>.

** FAO Food Price Index [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.

Так, на фоні зниження за 2014 р. (порівняно з попереднім роком) вітчизняного експорту молочної продукції до РФ майже втричі, загальні обсяги вивезення цієї продукції з України зменшилися лише приблизно на третину. В умовах скорочення у 3,7 раза українського експорту до Росії сирів більш як удвічі зросли поставки туди вершкового масла. Вітчизняні птахівники, які у 5 разів знизили поставки своєї продукції до РФ, одночасно у 2 рази наростили обсяги її експорту до країн Азії та ЄС *, збільшивши в результаті сумарне вивезення її до всіх зазначених регіонів на 10%.

Цілком очевидно, що виділені Україні в рамках Угоди з ЄС квоти на продукцію птахівництва набагато поступаються перед потенціальними експортними можливостями вітчизняних птахівників. Це саме спостерігається і щодо ряду інших видів агропродовольчої продукції **, що почасти нівелює основний позитивний ефект у вигляді нарощування обсягів експорту, очікуваний від підписання нашою державою цієї угоди. Разом з тим, незважаючи на відносно короткий строк дії односторонніх торгових преференцій з боку ЄС стосовно до України, все-таки уже можна говорити про певні позитивні результати цього процесу. Так, за даними Мінекономрозвитку України, за 2014 р. (порівняно з 2013 р.) експорт з України до ЄС зріс на 12%. Причому відбулося це, насамперед, за рахунок агропродовольчої продукції. За 10 місяців 2014 р. частка ЄС в її зовнішньоторговельному обороті сягнула 34%. Порівняно з аналогічним періодом попереднього року експорт з України до ЄС зріс (на 15,7%), а імпорт – зменшився (на 16%), що, у свою чергу, спричинило більш як двократне зростання додатного сальдо зовнішньоторговельного балансу ***.

Примітно, що такий експорт здійснюється у розрізі не тільки традиційної сировинної продукції (зернових і насіння олійних культур), але й (хоча і в невеликих обсягах) продукції поглибленої переробки (зокрема, це оброблена продукція з цукру, крохмаль, оброблені томати, оброблене зерно зернових культур). Торік квоти на поставки до ЄС фруктових і ягідних соків було вибрано ще у травні, кукурудзи – у липні, меду – у серпні. Станом на середину жовтня 2014 р., Україна повністю використала квоти на поставку до ЄС пшениці та борошна, на 77% було заповнено квоти на м'ясо і напівфабрикати, на 78% – на зернові крупи.

Як відомо, ключовою проблемою масштабного нарощування агропродовольчого експорту до країн ЄС є невідповідність якості нашої продукції вимогам Євросоюзу. Насамперед, йдеться про вітчизняне тваринництво, де технології вирощування худоби й виробництва продукції є надто далекими від стандартів ЄС. Це зумовлює необхідність побудови в Україні цілісної системи, яка б за будь-яких обставин гарантувала виробництво високоякісної та безпечної продукції за рахунок розробки і забезпечення виконання виробничого процесу в усіх його ланках. В умовах фактичної відсутності в Україні такої системи нинішнє застосування режиму преференційної торгівлі для більшості видів української агропродовольчої продукції – це, насамперед, теоретична можливість її виходу на європейський ринок.

Тому і є, на нашу думку, цілком логічним той факт, що вітчизняні сільськогосподарські виробники не виявили очікуваної повномасштабної активності щодо

* Дозвіл на експорт української курятини до ЄС було отримано ще у 2013 р.

** Так, мізерними є обсяги виділених Україні квот для меду, м'якої пшениці та кукурудзи (54%, 60% і 6% експорту цих продуктів до ЄС у 2012 р.). Поза цими квотами митні тарифи становлять, відповідно, 17,3%, 95 євро і 94 євро за 1 т, що істотно обмежує такий експорт.

*** Україна збільшує експорт сільськогосподарської продукції в ЄС і зменшує імпорт. – Минагропрод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ulf.com.ua/ru/press-centre/news/191214_1/.

використання торгових преференцій з боку ЄС. Надані у 2014 р. квоти вибиралися повільно, або і взагалі не використовувалися*.

Поряд з незавершеністю у 2014 р. формування законодавчо-нормативної бази, яка повинна була регулювати виробництво в Україні якісної та безпечної продукції, певною перешкодою для потенціальних вітчизняних експортерів стала також складність процедури отримання дозволу для торгівлі на ринку ЄС. За інформацією Мінагропроду України, така процедура у середньому займає 8 місяців від дня прийняття позитивного рішення за результатами аудиту українських підприємств європейськими експертами. До того ж більшість вітчизняних виробників агропродовольчої продукції просто не володіють інформацією про умови експорту до ЄС.

Водночас ряд експертів аграрного ринку відзначають реальну готовність досить великої кількості вітчизняних виробників сільськогосподарської та харчової продукції до застосування стандартів ЄС. Так, за оцінкою УАК, європейським нормам відповідають 64% сільськогосподарської продукції та 40% харчової. За даними Мінагропроду України у розрізі галузей, сьогодні найбільш готовою до конкуренції на ринку ЄС є вітчизняна рослинницька галузь, тоді як 66% підприємств молочної галузі та 90–95% підприємств – виробників м'яса стандартам ЄС не відповідають**. При цьому європейську якість мають 85% виробленої в Україні соняшникової олії, 50% кондитерських виробів і 20% маргаринів.

Отже, з метою максимального використання переваг від підписання Угоди з ЄС нашій державі треба забезпечити остаточне формування належної законодавчо-нормативної бази; обґрунтування необхідності збільшення (або й повного скасування) Євросоюзом імпорتنих квот на українську продукцію, яка має перспективи експорту до ЄС, насамперед, у короткостроковому періоді (на зернові та продукти їх переробки, соняшникову олію, курятину, мед); надання інформаційно-консультаційної підтримки потенціальним експортерам щодо умов експорту на ринки країн ЄС.

Можливі негативні наслідки від підписання Угоди з ЄС для українських агро-виробників пов'язані, в основному, зі зростанням відкритості національної економіки для конкуруючого європейського імпорту (через поетапне зниження (скасування) імпорتنих тарифів) і припиненням поставок до РФ. З огляду на це, треба зазначити, що існуючий (прийнятий ще у рамках СОТ) рівень тарифного захисту України є досить низьким, а тому й не міг би стати бар'єром для імпорту товарів з ЄС. У свою чергу, скорочення поставок до РФ фактично вже відбулося на фоні, як підкреслювалося, зростання експорту до інших країн***. Нівелюванню ризиків від виконання Угоди з ЄС сприятимуть значна девальвація української валюти, яка підвищила цінову конкурентоспроможність вітчизняної продукції, до того ж в умовах скорочення доходів населення, а також зобов'язання ЄС не використовувати

* За даними Української аграрної конфедерації (УАК), у 2014 р. не здійснювалася торгівля за 12 товарними позиціями, на які встановлено преференційні квоти.

** Основні причини цього криються у технологіях вирощування худоби й виробництва продукції: по молоку та молочної продукції головною проблемою є якість сировини (зокрема, наявність у ній антибіотиків (78% виробленої сировини надходить з господарств населення) і пальмової олії); по м'ясу та м'ясній продукції – антисанітарні умови утримання худоби, неякісні корми, неналежне зберігання продукції.

*** Так, за 10 місяців 2014 р. обсяги експорту до РФ м'яса зменшились у 2,6 раза (у тому числі птиці – майже вп'ятеро), а соняшникової олії – на 56%. При цьому в цілому експорт м'яса птиці зріс на 20%, а соняшникової олії – на 44%.

субсидування при експорті до України, що істотно обмежить коло потенціальних споживачів дорогого європейського продовольства.

Таким чином, проблема подолання викликів у сфері торгівлі з ЄС лежить, насамперед, у площині традиційного підтримання додатної динаміки розвитку АПК і експорту його продукції. При цьому зовсім не обов'язково основну увагу зосереджувати на експорті до країн ЄС, а процес підготовки до повномасштабного виходу на європейський ринок сприймати як необхідну передумову для освоєння ринків інших держав високоякісною вітчизняною продукцією.

З усього, про що йшлося, напрошується загальний висновок: Україна може і повинна зміцнювати свої позиції потужного виробника та експортера аграрної продукції. Причому цілком очевидно, що покладати особливі сподівання на будь-яких зовнішніх союзників – недалекоглядно, адже ніхто й ніколи у світовому бізнесі (в тому числі й в аграрному), щонайменше, не радий появи конкурентів та імовірній перспективі їх домінування. Можливості, ризики і наслідки розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва визначальною мірою формуються як результат реалізації тих чи інших ініціатив українського аграрного бізнесу, які, у свою чергу, повинні регламентуватись аграрною політикою держави.

Список використаної літератури

1. Пасхавер Б. Сценарії розвитку агросфери // Економіка України. – 2011. – № 11. – С. 38–44.

References

1. Paskhaver B. *Stsenarii rozvytku agrosfery* [Scenarios of development of the agrisphere]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2011, No. 11, pp. 38–44 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 4 лютого 2015 р.
